

Pawła Mayewskiego „Tematy”

Kazimierz Adamczyk

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

“Tematy”, edited by Paweł Mayewski

Abstract: The quarterly “Tematy”, edited by Paweł Mayewski, was published in the years 1961–1969. In 32 issues the editors published reprints of essayistic texts from elite American magazines, presenting works in the field of sociology, political science and literary criticism. There were also many translations poems of the greatest contemporary American poets. The eminent professors of American universities, as well as many Polish emigre writers, cooperated with Mayewski. Those appeared mainly in the role of translators. Mayewski’s magazine was part of the ideological offensive against communism and the place of presentation of the complex image of American society in the times of the Black people’s struggle for equality, student rebellion against the establishment, counterculture successes and at the same time the triumph of the consumerist model of society. All these issues as well as disputes among American intellectuals about the place of literature in the modern society found expression in the Mayewski’s quaterly. The sixties were a period of exhaustion of the potential of the New Critics’ school and the search for new ways of interpreting literary works. Also in this dimension, the quarterly addressed to the Polish reader has become a place for the presentation of new ideas.

Key words: democracy, communism, American society, New Criticism, elite magazine, propaganda

Słowa kluczowe: demokracja, komunizm, społeczeństwo amerykańskie, Nowa Krytyka, pismo elitarne, propaganda

Pierwszy numer nowojorskiego kwartalnika „Tematy” ukazał się w 1961 roku. Ostatni – jako numer podwójny – osiem lat później. Zamykający dzieje pisma zeszyt 31/32 prawie w całości wypełniony był artykułami polskich pisarzy emigracyjnych. Wszystkie poprzednie numery „Tematów” zawierały tłumaczenia literatury i publicystyki amerykańskiej. Pismo jedynie okazjonalnie prezentowało głosy intelektualistów europejskich. Wyjątkiem był numer 15/16 z 1965 roku, zawierający anonimowe wypowiedzi Brytyjczyków odpowiadających na ankietę londyńskiego „Time’a” z pytaniem o ich obraz Ameryki i kierunek, w jakim zmierzają Stany Zjednoczone.

Fakt zamknięcia kwartalnika numerem z artykułami polskich twórców można interpretować jako próbę przeformułowania pisma lub gest podzię-

kowania ze strony wydawcy i redaktorów za współpracę licznemu gronu pisarzy, którzy na łamach pisma występowali dotąd jako autorzy tłumaczeń. Z pewnością świadczy on także o kłopotach finansowych redakcji, o braku możliwości pozyskiwania funduszy na dalszą działalność¹. Redaktorem „Tematów” był Paweł Mayewski, jego zastępcą Jan Kempka. W skład zespołu redakcyjnego wchodzili intelektualiści amerykańscy, między innymi profesorowie renomowanych uniwersytetów. Nad wyraz interesująca jest tu postać redaktora pisma. Paweł Mayewski urodził się w roku 1920, przynależał zatem do pokolenia urodzonego w II Rzeczypospolitej. Jego udziałem nie był los młodych Polaków doświadczających nazistowskich okrucieństw w czasie wojny, lecz cierpienie w sowieckim łagrze, poznanie komunistycznej ideologii w jej praktycznym wymiarze. Został zatem, bo z takim życiorysem inaczej być nie mogło, antykomunistą. Jako emigrant i zwolennik demokracji, był przeciwnikiem totalitaryzmu w każdej postaci. W redagowanym przez siebie piśmie nie zabierał głosu, nie podpisał swoim nazwiskiem ani jednej zamieszczonej w nim wypowiedzi. Czytając jednakże dziesiątki tekstów, o których publikacji podejmował decyzje, można powiedzieć, iż opowiadał się za liberalną demokracją, podzielał lewicowe sympatie akademickich środowisk uniwersyteckich, czego w żadnym wypadku nie należy rozumieć jako akceptacji ideologii komunistycznej².

„Tematy” ukazywały się w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Formuła kwartalnika wyklucza polityczną aktualność, uwikłanie pisma w „gorącą” polemikę. Wymusza dystans wobec czasu teraźniejszego i sprzyja chłodnej, intelektualnej analizie przejawów życia społecznego. Nie można jednak zapominać, że dekada lat sześćdziesiątych to kulminacja walki murzyńskiej ludności Stanów Zjednoczonych o prawa obywatelskie, to także wojna w Wietnamie, bunt młodzieży, popularność kontrkulturowych ruchów. To także zabójstwo prezydenta Johna Fitzgeralda Kennedyego. Wydarzenia te znalazły wyraz w kwartalniku Pawła Mayewskiego. Najczęściej poruszane były w formie eseju naukowego, literackiego czy szkicu krytycznoliterackiego, a także w poezji i prezentowanych fragmentach prozy powieściowej.

¹ Czesław Miłosz w liście do Pawła Mayewskiego pisał: „Zmartwiło mnie, że «Tematy» przestają wychodzić. Nie rozumiem, czyżby naprawdę nie było w Ameryce ani jednej fundacji, która by pismo podtrzymała? Oczywiście, moda jest na co innego, ale przecież chodzi o pismo wychodzące w Ameryce”. List C. Miłosza do P. Mayewskiego z 13 września 1969 r., w: *Każdy przekład jest kulą bilardową... (Korespondencja Czesława Miłosza z Pawłem Mayewskim)*, „Kresy” 2001, nr 1, s. 237.

² Po wojnie Mayewski przebywał w Anglii, a od 1951 roku osiadł w USA, gdzie w latach 1951–1962 pracował dla Radia Wolna Europa, pisał w języku angielskim. Opublikował powieść *The Journey and the Pitty* (New York 1953) i zbiór opowiadań *Rzeka* (Londyn 1960), był autorem dwu antologii literatury: *The Broken Mirror. A Collection of Writing from Contemporary Poland* (New York 1958), opublikowanej ze wstępem późniejszego członka redakcji „Tematów”, profesora Lionera Trilinga oraz *Czas niepokoju. Antologia współczesnej poezji brytyjskiej i amerykańskiej* (New York 1958).

Paweł Mayewski pisał w języku angielskim, niezbyt obfitą własną twórczość publikował w piśmie „The „Partisan Review”, które należało do grupy tak zwanych pism ekskluzywnych (tym terminem posługuje się pismo), adresowanych do intelektualistów pochodzących z kręgów uniwersyteckich. Najczęściej nie przynosiły one dochodu i wymagały finansowego wsparcia rozmaitych fundacji. „Tematy” aspirowały do roli pisma ekskluzywnego.

Społeczne funkcje takich czasopism wyjaśnia na łamach kwartalnika Mayewskiego Theodore Peterson, dziekan college’u dziennikarstwa na University of Illinois. W artykule *Rola czasopism ekskluzywnych*, przedrukowanym z pisma „The Antioch Review”, wymienia osiem tytułów takich niskonakładowych periodyków adresowanych do odbiorców, którzy odznaczają się krytycyzmem i chłonnością intelektualną przewyższając przeciętnego czytelnika. Twierdzi, iż celem czasopism ekskluzywnych jest przyciągnięcie postaci pełniących istotną rolę w społeczeństwie i wywarcie na nie silnego wpływu. Redakcje tych pism propagują myśli, a nie dostarczają jedynie samych informacji. Mają zatem aspiracje przekształcania świata, zwłaszcza że elity, do których adresowane są takie periodyki, mają lub kiedyś będą miały wpływ na jego kształt³.

Paweł Mayewski, imigrant z Polski, z pewnością aż takich ambicji nie mógł mieć. Deklarowanym celem pisma było „udostępnienie czytelnikowi polskiemu esejów, utworów literackich i krytycznych, które składają się na obraz intelektualnej Ameryki”, dlatego, jak czytamy dalej na wewnętrznej stronie karty tytułowej, numery pisma „zawierać będą przekłady z literatury pięknej, krytyki literackiej, sztuki, filozofii i tych dyscyplin, które są częścią współpracy życia i myśli”.

Wydawcą „Tematów” była korporacja Perspective in Culture. Wydatnej pomocy finansowej udzielała jej Fundacja imienia A. Auspanchera. Należy przypuszczać, że prawdziwe fundusze pochodziły od rządowych agend. Kwartalnik „Tematy” stanowił element amerykańskiej propagandy skierowanej do polskiej elity literackiej, publicystycznej i humanistycznej. Początkowo numery pisma rozsyłano do Polski za darmo⁴, po kilku latach ich cena w polskiej walucie wynosiła dziesięć złotych, co stanowiło kwotę porównywalną z dzisiejszymi cenami podobnych wydawnictw. Stany Zjednoczone w latach sześćdziesiątych i późniejszych prowadziły na szeroką skalę akcję, której celem było popularyzowanie w świecie wizerunku ojczyzny Jerzego Waszyngtona jako kraju dobrobytu i demokracji, kraju nieskrępowanej debaty publicznej i przodującej w świecie nauki. Akcję tę prowadzono wielokanałowo. Od polemiki jawnie politycznej w rozgłosniach

³ Th. Peterson, *Rola czasopism ekskluzywnych*, „Tematy” 1963, nr 7, s. 146–164, przeł. D. Grosse-Timoschenko, przedruk *Role of the Minority Magazine* z „The Antioch Review” 1963 (Spring).

⁴ Paweł Mayewski w liście do Czesława Miłosza z 4 października 1962 r. pisał, że „Tematy” są w już w Polsce dostępne w Klubie Książki i Prasy Zagranicznej. Zob. *Każdy przekład...*, s. 231.

radiowych Free Europe i Voice of America poprzez udzielanie finansowego wsparcia emigracyjnym inicjatywom wydawniczym (na przykład Instytutowi Literackiemu w Paryżu), po wydawanie miesięcznika „Ameryka”, kolorowego pisma fascynującego czytelników urokiem sfotografowanych amerykańskich pejzaży. Pismo to – znane w Polsce – oryginalnie przygotowywane było przez U.S. Information Agency. Jego polskie i rosyjskie wersje językowe redagowali imigranci zatrudnieni na etatach tejże rządowej instytucji. Pracowali tu między innymi Zygmunt Haupt – dzisiaj doceniany jako jeden z najbardziej oryginalnych pisarzy emigracyjnych, Tadeusz Wittlin – redaktor przedwojennego „Cybulika Warszawskiego”, i Henryk Grynberg – wybitny pisarz Holocaustu, który wyemigrował z Polski w grudniu 1967 roku. „Ameryka” nie była pismem ekskluzywnym w znaczeniu zdefiniowanym przez Theodore’a Petersona, lecz kolorowym magazynem adresowanym do przeciętnego czytelnika. Do redakcji „Ameryki” po zamknięciu jego kwartalnika dołączył Paweł Mayewski.

„Tematy” ukazywały Amerykę intelektualistów, poetów, twórców kultury, krytyków literatury, politologów, filozofów i wreszcie socjologów. W skład redakcji oprócz Mayewskiego i Kempki wchodził wybitny profesorowie amerykańskich uniwersytetów. Daniel Bell to socjolog z Columbia University (w latach 1959–1969), który potem pracował na Harvard University w Cambridge. Jest on jednym ze współtwórców koncepcji społeczeństwa przemysłowego. Diagnozę współczesności zawarł w książkach *The End of Ideology* (1960), *The Coming of Post-Industrial Society* (1973), *The Cultural Contradictions of Capitalism* (1976). Profesor Bell diagnozował we współczesnych społeczeństwach kapitalistycznych erozję ideologii oraz odejście od etyki pracy i oszczędzania na rzecz życia na kredyt. Inny redaktor pisma to Zbigniew Brzeziński, politolog rozpoczynający karierę uniwersyteckiego profesora na Columbii w roku 1961, późniejszy doradca prezydenta Jimmiego Cartera. Pozostali członkowie redakcji profesjonalnie zajmowali się literaturą. Lionel Trilling był profesorem literatury na Columbia University, pisarzem, eseistą i znanym krytykiem literatury. Wskazywał na pozaliterackie, czyli społeczne i polityczne uwarunkowania literatury. Od 1937 roku pracował w zespole redakcyjnym „The Partisan Review”, przed wojną pisma marksistowskiego, ale o zdecydowanie antystalinowskiej linii. Współtwórcą tego periodyku, założonego w roku 1934, był również inny członek redakcji „Tematów” Wiliam Philips. On także w latach trzydziestych sympatyzował z międzynarodowym ruchem komunistycznym, by później stać się krytykiem stalinizmu i lewicowych pisarzy amerykańskich, którzy w latach pięćdziesiątych nie wyrzekali się ideologii komunistycznej. Philips miał znaczący udział w redagowaniu „The Partisan Review” i uczynieniu go jednym z najważniejszych w Stanach Zjednoczonych pism poświęconych polityce, literaturze i sztuce. W 1969 roku Philips został jego redaktorem naczelnym. Redaktorzy „The Partisan Review” związani byli ideowo i personalnie z grupą New York Intellectuals, której członkowie pole-

mizowali z założeniami szkoły Nowej Krytyki i podkreślali wpływ historii na twórczość literacką. Wielu intelektualistów z tego kręgu zostało autorami publikowanych w „Tematach” artykułów. Obok wymienionych do redakcji kwartalnika Mayewskiego należeli także John A. Thompson i Cecil Hemley. Ten pierwszy to profesor literatury i języka angielskiego na Stony Brook University – The State University of New York w latach 1965–1983, także krytyk literacki i autor tomu poetyckiego *The Talking Girl and Other Poems*, wydanego w roku 1968 i nominowanego do nagrody National Book Award. Thompson publikował w wielu pismach uznawanych za ekskluzywne: „The Partisan Review”, „The Kenyan Review”, „Commentary”, a także w „New Times Review of the Book”. Cecil Hemley – ostatni z redakcyjnego grona „Tematów” – był poetą, powieściopisarzem i tłumaczem z języka jidysz. Przełożył wiele powieści Issaca Bashevisa Singera. W 1960 roku został prezesem The Poetry Society of America. Funkcję tę pełnił przez dwa lata.

Ten skład redakcji „Tematów” jest interesujący z kilku względów. Po pierwsze, członkami zespołu redakcyjnego zostali specjaliści od nauk społecznych, takich jak socjologia i politologia, oraz znani historycy i krytycy literatury zajmujący się twórczością literacką. Ich profesjonalizm owocował wyborem do kwartalnika istotnych artykułów z elitarnych pism amerykańskich. Po drugie, byli, jak widzimy z ich życiorysów, ludźmi zafascynowanymi kiedyś marksizmem, następnie rozczarowanymi komunizmem i konsekwentnie krytykującymi stalinizm. Niemniej jednak, można dostrzec lewicowy charakter „Tematów”. Trzeba zauważyć, iż uniwersytety wschodniego wybrzeża USA stanowiły w latach sześćdziesiątych oazę dla lewicowych intelektualistów. Po trzecie, kilku z nich miało żydowskie pochodzenie, ci starsi reprezentowali pierwsze pokolenie Żydów zasymilowanych z kulturą amerykańską i robiących akademickie kariery. Fakt ten zapewne ma znaczenie dla ich zainteresowania sytuacją mniejszości w Stanach Zjednoczonych, pozycją żydowskich pisarzy, rasizmem, krytyką ruchów nacjonalistycznych, ogromnym znaczeniem przywiązywanym do idei praw człowieka, także skłonnością do popierania inicjatyw rozbrojenio- wych i procesów odprężeniowych kończących zimną wojnę. Zwróciłem już uwagę, iż pismo Mayewskiego nie zamieszczało tekstów czysto publicystycznych, raczej były to artykuły o charakterze naukowym, pozbawione jedynie aparatu bibliograficznego. To nie znaczy, iż nie mają one charakteru ocen- nego, zwłaszcza wtedy, gdy diagnozują stan amerykańskiego społeczeństwa. Jeśli miałbym wybrać jeden cytat z ponad trzydziestu dwustustronicowych zeszytów kwartalnika „Tematy” obrazujący wspólny dla redakcji światopogląd, to wskazałbym na fragment z artykułu profesora psychologii społecznej Kennetha Keninstona *Młodość w epoce przemian i gwałtu*, opublikowanego w 1968 roku:

Ci, którzy mają dzisiaj lat dwadzieścia kilka, urodzili się pod koniec drugiej wojny światowej, najstraszniejszej i najokrutniejszej wojny w historii ludzkiej. Horror tej wojny symbolizują nazwy trzech miast: Oświęcim, Hiroszima i Norymberga. Oświęcim przypomina

nam o tym, jak „cywilizowany” naród uznać może za swoją misję dziejową systematyczną, dobrze zorganizowaną, naukowo zaplanowaną, eksterminację całego innego narodu. Hiroshima jak „czysty” i łatwy może być kataklizm dla tych, którzy są jego sprawcami, i jak szatański, sadystyczny i brutalny może on być dla ofiar. Norymberga syntetyzuje jakby zasadę, iż człowiek powinien mieć powinność wyższą ponad posłuszeństwo wobec polityki narodowej i że odpowiedzialność wobec własnego sumienia jest ważniejsza od wierności wobec tzw. praw narodu. Te trzy lekcje są podłożem, z którego wyrasta młodzież ponowoczesna⁵.

Lekcja historii, związana z symboliczną wymową nazw tych miast, wyznacza również ideologiczną linię redakcji podzielaną bez wątpienia przez jej redaktora naczelnego Pawła Mayewskiego.

Redaktor „Tematów” w liście do Tadeusza Różewicza pisał: „Z emigracyjnym środowiskiem literackim nie mam związku; jest to wynikiem nie jakiejś perwersyjnej woli, ale mojej nieumiejętności nauczenia się obowiązującego w nim języka”⁶. Enigmatyczność tej uwagi – spowodowana dyskrecją autora bądź przekonaniem o możliwości oceniania listu – nie pozwala na rozbudowaną jej interpretację. Możemy jednak przypuszczać, iż „język emigracji”, o jakim pisze tu Mayewski, składa się ze słownictwa nacjonalistyczno-katolickiego i rzeczywiście jest on odległy od światopoglądu właściwego „Tematom”.

Kwartalnik Mayewskiego przestał wychodzić w 1969 roku. Ukazały się w nim dwa podwójne numery. Ostatni zawiera artykuły polskich emigracyjnych pisarzy i krytyków: Bogdana Czaykowskiego, Zygmunta Haupta, Aleksandra Janty-Pończyńskiego, Jadwigi Maurer, Tymona Terleckiego, Leopolda Tyrmanda, Józefa Wittlina, Wacława Iwaniuka, Wacława Solskiego, Czesława Miłosza, Andrzeja Buszy, Jana Leszczy, Olgi Scherer. Ponadto odnajdziemy tu politologów, historyków i socjologów: Feliksa Grossa, Aleksandra Hertza, Annę Ciencialę, Władysława W. Kulskiego, Adama Bromke, Jerzego Lenczowskiego, Piotra Wandycza, a także historyka literatury Wiktora Weintrauba oraz filozofa i logika Alfreda Tarskiego.

Większość z wymienionych tu twórców już wcześniej znalazła się na łamach pisma Mayewskiego. Występowali jednak w roli tłumaczy literatury amerykańskiej bądź publicystyki naukowej. W numerze tym zwraca uwagę zaskakujący swoją metodologią artykuł Tymona Terleckiego, wówczas wykładowcy literatury polskiej na University of Chicago. Ten wybitny redaktor, krytyk teatralny, wywodzący swoje podejście do literatury z filozofii personalistycznej i egzystencjalizmu chrześcijańskiego, dokonuje strukturalistycznej analizy *Dwóch teatrów* Jerzego Szaniawskiego⁷. W numerze tym

⁵ K. Kenniston, *Młodzież w epoce przemian i gwałtu*, przeł. S. Dłuska, „Tematy” 1968, nr 26 (lato), s. 162–184. Przedruk za tegoż, *Youth, Change and Violence*, „The American Scholar” 1968 (Spring).

⁶ List Pawła Mayewskiego do Tadeusza Różewicza z 28 sierpnia 1958 r. w: *Rozmowa ponad wodami Oceanu. Korespondencja Tadeusza Różewicza i Pawła Mayewskiego (1958–1970)*, „Kresy” 2006, nr 1–2 (65–66), s. 213.

⁷ T. Terlecki, *Analiza strukturalna „Dwóch teatrów” Szaniawskiego*, „Tematy” 1969, nr 31–32 (jesień–zima), s. 281–305.

odnajdujemy też krytyczny szkic Bogdana Czaykowskiego *Poezja gwałtowna: Andrzej Bursa, 1932–1957*. To jedyny tekst w historii „Tematów” poświęcony współczesnej polskiej literaturze krajowej⁸. Wspomnienie Józefa Wittlina o jego pierwszym locie samolotem ukazuje portret nieco staroświeckiego pana⁹. Warte uwagi są reminiscencje Aleksandra Hertza z pobytu w szpitalu, które stają się socjologicznym studium wyjaśniającym antykomunizm amerykańskiego robotnika i farmera. Otóż pacjenci, z którymi rozmawia autor *Wyznań starego człowieka*, wyrażają dumę ze swojego statusu materialnego, czują się członkami klasy średniej i obawiają się, że komunizm odbierze im poczucie materialnego bezpieczeństwa. Aprobują zatem rzeczywistość amerykańską, a „komunizm” staje się dla nich „słowem nienawistnym”¹⁰.

W numerze tym odnajdziemy też szkic Benedykta Heydenkorna o polskich artystach w Kanadzie¹¹. Pojawiają się w nim między innymi nazwiska twórców literatury: Zofii Bohdanowiczowej, Ireny Bieńkowskiej, Barbary Czaplickiej, Andrzeja Buszy, Bogdana Czaykowskiego, Wacława Iwaniuka, Aleksandra Grobickiego; reportażystów: Bolesława Pomiana-Piątkowskiego, Adama i Jadwigi Tomaszewskich oraz licznych plastyków, między innymi: Brunona Bobaka, Krystyny Sadowskiej, Kazimierza Głaza, Aleksandra Popłońskiego, Edwarda Koniuszego – rzeźbiarza, ucznia Xawerego Dunińskiego, Genowefy Staroń.

Zamknięcie pisma wiąże się niewątpliwie z przeorientowaniem polityki amerykańskiej. Powstały w 1949 roku National Committee for Free Europe (od 1954 roku działający pod nazwą Free Europe Committee) sekretnie finansowała CIA (Central Intelligence Agency – Centralna Agencja Wywiadowcza). Jednym z departamentów Komitetu Wolnej Europy był dział publikacji, który wspierał wydawnictwa emigrantów z krajów okupowanych przez Związek Radziecki. Pod koniec lat sześćdziesiątych zdecydowanie antykomunistyczna polityka Waszyngtonu była sukcesywnie zmieniana na rzecz normalizacji stosunków między dwoma wrogimi obozami politycznymi. W 1967 roku lewicowy magazyn „Ramparts” opublikował artykuł, w którym opisano tajne finansowanie przez CIA wielu organizacji politycznych. Wybuchł parlamentarny skandal, w jego wyniku ograniczono dotacje dla wielu organizacji emigrantów w USA, a także związanych z nimi wydawnictw. Katalim Kadar Lynn w artykule *At War While at Peace: United States Cold war policy and the National Committee for Free Europe Inc* pisze o skutkach tych zmian: „The real casualties were émigré groups whose social, educational and cultural services all fell victim to the policy change”¹².

⁸ Zob. B. Czaykowski, *Poezja gwałtowna: Andrzej Bursa, 1932–1957*, „Tematy” 1969, nr 31–32 (jesień–zima), s. 306–323.

⁹ J. Wittlin, *Pierwszy lot*, „Tematy” 1969, nr 31–32, s. 9–27.

¹⁰ A. Hertz, *Ze szpitalnego łóżka*, „Tematy” 1969, nr 31–32 (jesień–zima), s. 54–71.

¹¹ B. Heydenkorn, *Polacy w kulturze kanadyjskiej*, „Tematy” 1969, nr 31–32, s. 463–472.

¹² K. Kádár Lynn, *At War While at Peace: United States Cold war policy and the National Committee for Free Europe Inc*, w: *The Inauguration of Organized Political Warfare. Cold*

„Tematy” były finansowo całkowicie zależne od sponsorów. Jest rzeczą oczywistą, iż polskojęzyczny ambitny kwartalnik propagujący amerykańską literaturę i myśl polityczną, adresowany do polskiego emigracyjnego i krajowego czytelnika, wymagał istotnego materialnego wsparcia. Jak możemy przeczytać w przywołanej korespondencji Tadeusza Różewicza z Pawłem Mayewskim, poecie udawało się czasem natrafić na pismo w księgarni, czasami otrzymać je za pośrednictwem PEN Clubu, a innym razem jako przesyłkę od ich redaktora¹³. Pismo wprost od Mayewskiego otrzymywał też Witold Gombrowicz¹⁴ i zapewne pisarze polscy współpracujący z redakcją jako tłumacze.

Pismo diagnozuje powstawanie ponowoczesnego społeczeństwa amerykańskiego, które przejawia się poprzez zmiany tożsamości współczesnego człowieka. Opisuje kryzys etyczny ogarniający życie gospodarcze, polityczne, a także międzyludzkie relacje¹⁵. To właśnie bunt młodych w końcu lat sześćdziesiątych jest według publicystów próbą poszukiwania odpowiedzi na brak autorytetów, wojnę w Wietnamie i wyłonienie się technokratycznego społeczeństwa. Wiliam G. Carlton zauważa:

Technokratyczne społeczeństwo bowiem, faworyzując jeden typ inteligencji, wyraźnie degraduje inne. Badania kładą nacisk na zdolności ilościowe, ponieważ na nie właśnie jest zapotrzebowanie, a sama uchwytność tych zdolności czyni je łatwo sprawdzalnymi. Pomniejsza się znaczenie wyobraźni artystycznej i literackiej, wnikliwości społecznej, politycznej i historycznej; częściowo ze względu na faworyzowanie wartości „obiektywnych”, ale w głównej mierze z powodu utrudnień w badaniu i sprawdzaniu elementów niewymiernych¹⁶.

Z kolei Henry David Aiken opisuje widoczny wśród młodych bunt przeciwko ideologii i pragmatycznie patrzy na doktrynę praw człowieka jako czynnik stabilizujący każde społeczeństwo, gdyż

ogranicza ona radykalnie ilość „problemów”, o które ludzie musieliby się w obrębie społeczeństwa ciągle użerać. W ten sposób ogranicza ona straszliwe napięcie życia politycznego, które nawet w najlepiej funkcjonujących społeczeństwach jest i tak prawie nie do zniesienia¹⁷.

Zaproszeni do pisma autorzy opowiadają się za ograniczeniem wyścigu zbrojeń, zdają sobie sprawę, iż ewentualny konflikt prowadzić musi do

War Organizations Sponsored by the National Committee for a Free Europe/ Free Europe Committee, ed. K. Kádár Lynn, Budapest 2013, s. 59.

Tłumaczenie cytatu: „Rzeczywistymi ofiarami były grupy emigracyjne, których usługi społeczne, edukacyjne i kulturalne padły ofiarą zmiany polityki”.

¹³ Zob. *Rozmowa ponad wodami...*

¹⁴ Zob. *Korespondencja Witolda Gombrowicza i Pawła Mayewskiego*, „Kresy” 1999, nr 4, s. 257–262.

¹⁵ R. E. Fitch, *Kryzys moralności w Stanach Zjednoczonych*, przeł. S. Kowalski, „Tematy” 1966, nr 20 (zima), s. 15–33. Przedruk artykułu *The Crisis in American Moral* z „Antioch Review” 1965/66 (Winter).

¹⁶ W. G. Carlton, *Stulecie technologii*, przeł. H. Carrol-Najder, „Tematy” 1966, nr 20 (zima), s. 45. Przedruk artykułu *The Century of Technocracy*, „Antioch Review” 1965/66 (Winter).

¹⁷ H. D. Aiken, *Bunt przeciw ideologii*, przeł. T. Terlecki, „Tematy” 1965, nr 14, s. 63. Przedruk artykułu *The Revolt Against Ideology*, „Commentary” 1964 (October).

zagłady ludzkości, propagują odwilż we wzajemnych relacjach mocarstw dysponujących bronią nuklearną. Artykuły zapowiadają zatem klimat, który w następnej dekadzie sprzyjał będzie rozpoczęciu kontroli zbrojeń i da początek politycznej ofensywie Zachodu, której podstawowym elementem stanie się propagowanie idei powszechnych praw człowieka.

Dużo miejsca w piśmie Mayewskiego poświęcono rozważaniom o sytuacji pisarza i artysty w społeczeństwie technokratycznym i skomputeryzowanym. Z perspektywy ówczesnych obaw charakterystyczny jest artykuł Jamesona Storma *Pisarz w społeczeństwie współczesnym*. Komputer budzi w autorze spory lęk:

Ta potęga, którą odczuwamy jako nieludzką, płodzi uległość, apatię, nudę albo bunt. W dążeniu do przezwyciężenia jej zbuntowany pisarz staje się nihilistą. Widać to jasno we współczesnej powieści na dwóch planach, a mianowicie na planie wyrafinowania, gdzie pozostaje *nouveau roman*, i na drugim, gdzie krzewi się coraz bujniej powieść pornograficzna¹⁸.

Kwartalnik Mayewskiego był w dużej mierze pismem literackim, prezentującym przekłady poezji amerykańskiej (w ograniczonym zakresie prozy) oraz dyskusje dotyczące metod krytyki literackiej. Najczęściej drukowani poeci to: Robinson Jeffers, Thomas Stherne Eliot, Ezra Pund, Conrad Aiken, Roberl Lowell, Wiliam Carlos, Walt Whitman, Wallace Stevens, Karl Shapiro. Słowem, dzisiejsi klasycy poezji amerykańskiej. Pewnym otwarciem się na nowe tendencje w literaturze są publikacje pełnych bólu wierszy murzyńskiego poety i krytyka Langstona Hughesa w przekładzie Józefa Wittlina¹⁹ oraz poetyckich utworów Allena Ginsberga²⁰, a dywagacje dotyczące kondycji amerykańskiej powieści wydają się zapowiadać opublikowany w 1967 roku słynny manifest Johna Bartha *Literatura wyczerpania* (*The Literature of Exhaustion*). Nadzieję na odnowę powieści – publikowani w „Tematach” krytycy – widzą w literaturze tworzonej przez pisarzy pochodzenia żydowskiego, którzy wrastając w kulturę amerykańską, nie wyrzekają się „dawnych pieśni i łez”, a także buntują się przeciwko gorszemu formalizmu, tłumieniu pisarskiego „ja”, którą to artystyczną „opresję” wywodzą od Gustawa Flauberta oraz Thomasa S. Eliota i której propagatorów odnajdują wśród twórców Nowej Krytyki²¹.

Dominacji amerykańskich formalistów poświęcono w „Tematach” wiele artykułów. Odnotowany jest stan wyczerpania potencjału szkoły New Criticism, z nadzieją witane są próby wpisania literatury w szerszy kontekst

¹⁸ S. Jameson, *Pisarz w społeczeństwie współczesnym*, nr 19 s. 25. Przedruk artykułu *The Writer in American Society*, „American Scholar” 1965/66, vol. 35, nr 1 (Winter).

¹⁹ L. Hughes, *Prolog, Murzyn mówi o rzekach, Epilog*, przeł. J. Wittlin, „Tematy” 1962, nr 2 (wiosna), s. 56–57.

²⁰ A. Ginsberg, *Ameryka, Ignu*, przeł. J. Niemojowski, „Tematy” 1969, nr 29–30 (wiosna–lato), s. 159–166.

²¹ Zob. odpowiedź *Wymowny głos* na ankietę londyńskiego „Time’a”, „Tematy” 1965, nr 15–16 (lato–jesień), s. 219, a także artykuł A. Kazina, *Żyd jako nowoczesny pisarz amerykański*, przeł. I. Głowczewska, „Tematy” 1968, nr 28 (zima), s. 246–259.

kulturowo-społeczny. Stąd omówienia propozycji krytyki mitograficznej, nurtu odwołującego się do idei filozoficznych, a także krytyki zorientowanej socjologicznie, wyrastającej z marksizmu lub próbującej odwoływać się do wielu nurtów humanistycznej myśli jednocześnie²².

W „Tematach” znajdujemy nie tylko omówienia sytuacji krytyki literackiej w Ameryce, ale również zestaw artykułów składających się na rodzaj antologii. W tym miejscu chcę sformułować dwie uwagi. Po pierwsze, owo dopominanie się o „treść” dzieła literackiego, jego moralne i społeczne przesłanie, wydaje się naturalne dla współtwórców kwartalnika wywodzących się z „The Partisan Review”. Po drugie, jako że „Tematy” trafiały przez system wysyłki do polskich intelektualistów²³, a ponadto przez kilka lat mogły być sprzedawane w Polsce, to stanowiły one istotne źródło informacji o współczesnej literaturze amerykańskiej i nowoczesnych odmianach krytyki literackiej. Dział przekładów teoretycznoliterackich i krytycznoliterackich prac czołowych autorów zagranicznych w „Pamiętniku Literackim”, najważniejszym krajowym piśmie historycznoliterackim, pojawił się dopiero w 1968 roku.

Jak spojrzeć po blisko pięćdziesięciu latach na nowojorskie „Tematy”? Z pewnością były one jednym z ogniw amerykańskiej ofensywy ideologicznej, z tym, że wymiar propagandowy pisma wyrażał się w prezentowaniu amerykańskiej kultury i przywiązaniu do demokratycznych wartości amerykańskiego społeczeństwa. Wiele tekstów publikowanych w nowojorskim kwartalniku dotyczyło problemów, które wówczas nie stały się jeszcze przed polskimi intelektualistami, a zapewne, ze względu na odmienne doświadczenia i życie w społeczeństwie o wiele mniej nowoczesnym, nie mogli ich nawet zdefiniować. Jednym z powracających na łamy pisma tematów był problem roli intelektualisty w społeczeństwie masowym, malejące znaczenie humanistyki w świecie technokratycznym i zdominowanym przez produkcję dóbr konsumpcyjnych. „Tematy” poruszały też problem wpływu telewizji i komputera na życie jednostki i społeczeństwa. Rozważanym zagadnieniem była także inwazja popkultury i degradujący pracę naukową system jej oceniania premiujący ilość. Przed tymi problemami polski intelektualista stanął dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Zwraca też uwagę przygotowanie numeru „żydowskiego” zamykającego 1968 rok. Odnajdziemy w nim artykuły tak znanych autorów, jak filozofa Hansa Jonasa piszącego o *Żydowskich i chrześcijańskich pierwiastkach w tradycji filozoficznej Zachodu* czy filozofa Emila Fackenheim’a rozważającego problemy *Judaizmu i znaczenia życia*. W sumie w 28. numerze pisma jest aż piętnaście artykułów poświęconych tematyce żydowskiej. Trudno nie przypuszczać, iż fakt jego przygotowania był odpowiedzią redaktora na wydarzenia w Polsce.

²² M. Krieger, *Po nowej krytyce*, przeł. B. Czaykowski, „Tematy” 1963, nr 8 (jesień), s. 105–136, oraz także w tym numerze artykuły: K. Burke, *Literatura jako ekwipunek życiowy*, przeł. H. Carrol-Najder, s. 39–48; H. Levin, *Literatura jako instytucja*, przeł. B. Grodzicki, s. 49–65, L. Trilling, *Sztuka i neuroza*, przeł. K. Linke, s. 125–145.

²³ Nie należy przeceniać możliwości oddziaływania „Tematów” na krajowe badania literackie, trzeba natomiast odnotować taki zamiar i ślad lektury „Tematów” przysyłanych do Polski.

Paweł Mayewski niejednokrotnie wyrażał zwątpienie w sens swojej redakcyjnej działalności. Powiedzieć należy za Tadeuszem Różewiczem, iż chociaż efekt oddania tyłu lat pracy kulturze i sprawie wolności myśli nie jest łatwy do zmierzenia, to przecież on istnieje. W takim samym stopniu, co „Tematów”, wątpliwość taka mogłaby dotyczyć sensu układania *Antologii poezji amerykańskiej i angielskiej* – także autorstwa redaktora omawianego kwartalnika, a o jej znaczeniu dla polskich poetów jej twórcę zapewniał autor *Niepokoju*²⁴. W przypadku takich przedsięwzięć należy zawsze rozważać ich długofalowy wpływ. To samo można powiedzieć choćby o antologii *Angielskiej poezji metafizycznej* Stanisława Barańczaka czy zbioru literackich esejów *Kontynenty*, w których Czesław Miłosz omawia współczesną poezję amerykańską.

Chcąc wskazać na wagę demokratycznych idei prezentowanych w „Tematach”, przytoczę, jakże aktualny, krótki fragment z artykułu Daniela Bella zatytułowanego *Styl narodowy i radykalna prawica*:

Akty barbarzyństwa rzadko popełnia się niespodziewanie. (Jak powiedział Freud, pierwsze popełnia się w słowach, następne w czynach). Społeczeństwo krok za krokiem przyzwyczajają się do kolejnych ciosów, coraz mniej odczuwając moralną zniewagę i coraz bardziej obojętniejąc na bezprawie²⁵.

Bibliografia

„Tematy” 1961–1969, New York, nr 1–32/33.

Kádár Lynn K., *At War While at Peace: United States Cold war policy and the National Committee for Free Europe Inc*, w: *The Inauguration of Organized Political Warfare. Cold War Organizations sponsored by the National Committee for a Free Europe/ Free Europe Committee*, ed. K. Kadar Lynn, Budapest 2013.

Każdy przekład jest kulą bilardową... Korespondencja Czesława Miłosza z Pawłem Mayewskim, oprac. J. Niećko, „Kresy” 2000, nr 1, s. 223–238.

Korespondencja Witolda Gombrowicza i Pawła Mayewskiego, „Kresy” 1999, nr 4, s. 257–262. *Mayewski Paweł*, hasło w: *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, t. 3, red. K. Dopierała, Toruń 2004.

Niećko J., *O Pawle Mayewskim*, „Kultura” 1992, nr 6, s. 122–124.

Niećko J., *Paweł Mayewski. In Memoriam (1920–1991)*, „The Polish Review”, New York 1993, nr 2, s. 249–251.

Nowakowski M., *Paweł Mayewski i jego „Tematy”*, <http://niezalezna.pl/42427-pawel-mayewski-i-jego-tematy> (dostęp: 6.02.2018).

Rozmowa ponad wodami Oceanu. Korespondencja Tadeusza Różewicza i Pawła Mayewskiego (1958–1970), „Kresy” 2006, nr 1–2, s. 210–238.

²⁴ List T. Różewicza do P. Mayewskiego z 10 kwietnia 1964 r., w: *Rozmowa ponad wodami...*, s. 228.

²⁵ D. Bell, *Styl narodowy i radykalna prawica*, przeł. E. Alfach, „Tematy” 1963, nr 7, s. 105. Tytuł oryginalny *The National Style and the Radical Rights*, artykuł ukazał się w „Partisan Review”, Fall 1962.